

Date: 19th March-2025

**DURBEK “YUSUF VA ZULYHO” DOSTONI HAZORA NUSXASI MATNIY
TAFOVUTLARINING ASAR SYUJETIGA TA’SIRI.**

Oripov Jahongir Raupovich

BuxDU 2-bosqich tayanch doktoranti

jahongiroripov1997@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni Buxoro san’at muzeyi qo‘riqxonasida saqlanayotgan, 1853-yilda Mirzo Izzatulloh Xoksor tarafidan ko‘chirilgan qo‘lyozma nusxasidagi matniy tafovutlarning asar voqealariga ta’siri haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Durbek, “Yusuf va Zulayho”, Buxoro san’at qo‘riqxonasi, Mirzo Izzatulloh Xoksor, kotib, syujet, voqealar rivoji.

Shoir Yusuf faoliyatini boshlanishidan to oxirigacha batafsil tasvirlaydi. Dostonda ikkita sujet chizig‘i mavjud:

Yusuf obrazi ko‘p jihatlari bilan Qur’oni karimdagi Yusufga yaqin va ayni paytda ba’zi jihatlari bilan farq ham qiladi. Yusufdagi ijobiy fazilatlar, insonga xos xususiyatlar, uning donoligi, insonparvarligi, xushmuomalaligi, vatanparvarligi, ota-onasiga nisbatan bo‘lgan farzandlik muhabbati kabilarda ko‘rinadi. Yusuf – go‘zallik timsoli. Otasining sevimli farzandi. Shu sabab ham akalari unga hasad qilishadi. Yusufni chohga tashlashadi. Qul qilib sotishadi, azoblarga giriftor etishadi. Keyinchalik Yusufning hayoti va taqdiri Misr xalqi hayoti bilan bog‘lanadi. U Zulayhoning tuhmatlariga chidaydi, zindon azobini boshdan kechiradi, o‘tkir muabbirligi-tushni ta’birlay olishi, zindon azobini tortish Misr xalqini ochlikdan xalos etishi, akalari bilan uchrashuvi, Zulayhoga uylanishi, akalarning gunohlarini kechirishi, otasi Ya‘qub bilan uchrashishi, Misrni odillik bilan boshqarishi va boshqalar bilan xarakterlanadi. Asardagi muhim obrazlardan yana biri Zulayhodir. Zulayho-go‘zal va ayni paytda o‘tli ishq egasi. U Yusufni tushida ko‘rib, sevib qoladi. Mag‘rib shohi Taymus shoh qizi bo‘lgan Zulayho quyidagi qiyofaga ega:

Bir qizi bor edi mahi xovariy,

Oraziga shamsu qamar mushtariy.

Yuzi quyosh erdi, vale bezavol,

Barcha funun bobida sohibkamol.

Hosili umri edi ul shohning,

Oti Zulayho edi ul mohning.

Zulayho ishq dardiga muhtalo bo‘ladi. Dardi kundan-kun alanganadi. Tushida Yusufning “Misr elida shahriyor” ekanligini bilgach, Misrga borishga ahd qildi, ota-onasi uni Misr Aziziga uzatishadi. Biroq Zulayhoning tushida aytilgan so‘zlar kelajak haqidagi bashorat edi. U Misr Aziziga turmushga chiqqan bo‘lsa ham, Yusuf ishq bilan yashaydi. Zulayho Yusufni sotib oladi. Yusufga bo‘lgan munosabati oshkor bo‘lib, ayollarning malomatlariga qoladi. Yusufga tuhmat qilishga majbur bo‘ladi. Qiyinchiliklarni sabr bilan

Date: 19th March-2025

yengadi va oxir-oqibat Yusufga turmushga chiqadi. Yusuf va Zulayho Mishom va Farohim ismli o'g'il va Rohima ismli qiz farzandlar ko'radi.

Asardagi Ya'qub mehribon ota sifatida namoyon bo'lsa, Bashir va uning onasi obrazlarida shoirning yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlari o'z ifodasini topgan. Dostondagi salbiy obrazlarni Yahudo boshchiligidagi Ya'qubning katta o'g'illari tashkil etadi.

Molik tojir esa savdogarlarning tipik obrazidir. Asarda ramziylik xususiyati kuchli, qaysidir ma'noda asosiy o'rinni egallaydi, deb aytish ham mumkin. Dostonning biz "Hazora nusxasi" bilan chog'ishtirib o'rganayotgan 1959-yilgi nashr matnida molik Yusuf uchun Tengri tomonidan yuborilgan bir panoh deya tasvirlangan:

Og'olarikim solib erdi bachoh,

Yetti o'shal moliki tojir panoh.

Undagi alohida epizodlar ilohiy ma'rifat ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Jumladan taqdiri ilohiyning barhaq ekanligi, yaxshiliksiz yomonlik va yomonliksiz yaxshilikning bo'lmasligi, tangri suygan bandalarini azobda sinashi haqidagi va boshqa bir qator aqidalar o'zining go'zal, ta'sirli va eng muhimi hayotiy ifodasini topgan.

Yusuf zindonga tushgach, Zulayho zindonbondan uni kaltaklashni so'raydi va o'zi eshik oldiga borib uning ovozi eshitish bilan sog'inchi, ishtiyoqi, ishqiga taskin beradi. Zero Zulayho ozodlikda bo'lsa-da Yusufdan o'n chandon ortiq azoblanayotgan edi. "Hazora nusxasi"da ushbu voqelikning davomida Zulayxo tomonidan zindon xoziniga Yusufga zarar bermasligi haqida xabar yuborgoni tasviri ham uchraydi.

خازن زندانغه چو یتی خبر

یعنی که یوسفقه یتورما ضرر

Xozini zindong'a chu yetti xabar,

Ya'niki Yusufga yeturma zarar.[24^b]

Yusuf akalarining nodonligi, xiyonati, vahshiylikni kechiradi. Chunki uning talqini bo'yicha qavmini qahatchilikda qirilib ketishdan saqlab qolishi uchun uning Misrga borishi shart edi. Demak uning Misrga sotilishi ilohiy taqdir. Asarning sujet boshida ko'rilgan tush ijobati bilan yakun topishi ham ramziylikning o'ziga xos namunasidir. Asarda bir qator ikkinchi darajali va epizodik obrazlar ham mavjud bo'lib, ular ham doston badiiyatida munosib o'ringa ega.

Ya'qub (a.s) oldiga olib kelingan bo'ri, Yusuf onasining ruhi kabi to'qima timsollar shular jumlasidan bo'lib, an'anaviy sujetning badiiy takomili, ta'sirchanligi oshishiga xizmat qilgan. Bu esa shoir Durbekning mahorati qirralaridandir. Dostonningning yetakchi qahramonlari Hazrati Ya'qub, Yusuf va Zulayholar hisoblanadi. Shu bilan birga asar tarkibida to'qsonga yana ko'plab nomlar uchraydiki, ular ham dostondagi muayyan g'oya va maqsadni ravshan ko'rsatishda hissa qo'shadi. Dostondagi bu timsollarning voqealar rivajidagi o'rni birday emas, albatta. Ulardan ayrimlari voqealar rivojida bir necha marta tilga olinsa ba'zilar muayyan lavhalardagina ishtirok etishadi. Shunday bo'lishiga qaramay, ularni nazardan chetda qoldirish also mumkin emas. Chunki o'sha nazarga ilinmaydigan qahramonlarsiz ham asarning yaxlitligini tasavvur qilish qiyin. Shu

Date: 19th March-2025

qahramonlar tufayli Ya'qub, Yusuf, Zulayho va boshqa faol timsollar sarguzashti, qiyofasi, ruhiy – ma'naviy olami, felu atvori, tabiati mukammallik kasb etadi. "Yusuf va Zulayho"da xalq og'zaki ijodining kuchli ta'siri seziladi. Tush ko'rish, tushni ta'birlash, behad go'zallik, hayvonlarning gapirishi, bir zarb bilan toshni ko'tarib otish, yig'laganda giyohlarning unishi, yig'lay-yig'lay ko'zning ko'r bo'lishi, farzandining ko'ylagini ko'ziga surtishi bilan ko'r ko'zning ochilishi kabilarda bularni kuzatamiz.

Shoir Durbekning "Yusuf va Zulayho" dostoni o'zbek mumtoz dostonchiligi taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yusuf (a.s.) qissalarining diniy qissadan badiiy sujet darajasiga ko'tarilishida munosib o'ringa ega bo'ldi. Mazkur sujetning turkiy xalqlar orasida shuhrat qozonishi, xalq kitoblari, qissalarining yuzaga kelishida turtki bo'ldi. Dostonda o'z ifodasini topgan diniy, milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar barcha davrlar uchun tarbiya vositasi bo'la oladi. Durbekning "Yusuf va Zulayho" dostonida Yusufning akalari tomonidan chohga tashlanishi "Qur'oni karim"dagi singaridir: Yusufning o'gay og'alari biz ko'pchilik bo'lsak-da, shak-shubhasiz, Yusuf va uning birodari Binyamin otamizga bizdan ko'ra suyukliroqdir. Yusufni o'ldiramiz yoki biron yerga olib borib tashlaymiz shundagina otamiz faqat bizlarga boqadi. Shunda ulardan biri Yusufni o'ldirmanglar, undan qutulish uchun uni quduq qa'riga tashlab yuboringlar, yo'lovchi karvonlar olib ketadi. Ular shunday qarorga kelganlaridan so'ng, Ya'qub alayhis-salomning oldiga kelib, ota nima sababdan Yusufni bizga ishonmaysan? Axir biz uni xolis yaxshi ko'ruvchilarmiz-ku. Uni ertaga biz bilan aylanishga yuboringin, o'ynab-yozilib kelsin. Ya'qub uni olib ketishlaringiz meni mahzun qiladi. Men, sizlar g'aflatda qolib, uni bo'ri yeb ketishidan qo'rqaman deya o'zi sezmaganda, ularning shum niyatlariga bahona topib berdi. Ular kechqurun otalari oldiga yig'lagan hollarida kelishib, ota bizlar Yusufni narsalarimiz oldida qoldirib quvlashib ketgan edik, uni bo'ri yeb ketibdi. Endi rost gapirsak ham sen bizlarga aslo ishonmaysan dedilar va Yusufning ko'ylagini yolg'on qonga, ya'ni bir qo'yni so'yishib o'shaning qoniga bo'yab keltirdilar. Shunda Ya'qub yo'q sizlarga havoyi-nafslaring biron yomon ishni chiroyli qilib ko'rsatgan. Endi mening ishim chiroyli sabr qilmoqdir deydi. Durbekning o'ziga xos mahorati dostonidagi ishq mavzusini salaflariga qaraganda ancha jo'shqin, keng va chuqur talqin qilishida namoyon bo'ladi. U o'zi murojaat qilgan mavzuni o'zi yashagan davr va zamon nafasi bilan sug'ora oldi va yangicha mazmun kasb etdi. Durbek o'zi yashab turgan muhitda yuz bergan tarixiy voqealarni, xususan temuriy shahzodalarning toj-taxt talashuvlari va xalq boshiga tushgan og'ir kulfatlarni kiritishga muvaffaq bo'ldi. Balx shahri xalqi og'ir azobni ko'p qiyinchiliklarga duchor bo'lgan Yusuf timsoli orqali ochib berishga intilgan Durbek va u yaratgan dostonning badiiy qiymati, tarbiyaviy va ma'rifiy ahamiyati ham shundadir. Dostonning pafosi tinch-totuv yashashga chaqirishdan iboratdir. Demak, Durbek ilgari surgan g'oya ahillik, totuv hayot kechirishdir. Durbek dostonida Balx qamalini tasvirlaydi. Aynan ana shu qamal ichida qolgan Durbek "Yusuf va Zulayho" dostonini yozadi va uch oy davomida sodir bo'lgan zulmni shunday tasvirlaydi. Dostonda Yusufning akalari Misrga kelishi voqealari asarga yangicha birr uh baxsh eta olgan. Chunki Yusuf og'alaridan jabr ko'rishiga qaramay, o'g'li Meshomga ularni bir uyga olib borib, ziyofat

Date: 19th March-2025

qilishni tayinlaydi va ularni og'alari ekanligini aytadi. Chuqur qayg'uga botgan Yusuf ko'ziga yosh olib turganda Zulayho buning sababini so'raydi, Yusuf og'alari kelganligini aytadi. Durbek dostonida bevosita og'a-inilar o'rtasidagi munasabat qanday bo'lishi kerakligini Ibn Yamin barcha og'alari ovqat yeb o'tirganda ko'ziga yosh oladi, uni kuzatib o'tirgan Yusuf nega sen ovqat yemayapsan deb so'raganda Ibn Yamin mening ham to'qqan og'am bor edi, u yonimda bo'lganida men bunchalik yolg'izlanib, qolmasdim deya javob beradi. Og'asi Yusuf niqob ortida ko'z yosh to'kadi va Misr shohi bo'lishiga qaramasdan bugundan boshlab men sening og'angman deb uning oldiga tushib ovqat yeyish tasviri yillar o'rtab kelgan sog'inch alamini ochib bera oladi. Akalariga o'zini tanitgan Yusuf asar so'ngida ularni kechiradi. Ulardan qancha

“Yusuf va Zulayxo” dostoni nashri va “Hazora nusxasi” qo'lyozmasini solishtirganimizda ularning biridagi ayrim baytlar ikkinchisida mavjud emasligi ko'ramiz. Ba'zan esa bunday holatlar yaxlit bir voqeliklar holatida ham namoyon bo'ladi. Masalan, “Hazora nusxasi”ning yigirma ikkinchi قراغيندا يوسف عليه السلام اول شهردين اوتوب نيل درياسى قراغيندا توشگانی (Yusuf alayhis-salom ul shahardin o'tub, Nil daryosi qirog'inda tushgani) sarlavhali bobida ushbu holat kuzatiladi. Bob tarkibi 38 baytdan iborat bo'lib, undagi 26 bayt 1959-yilgi nashrda uchramaydi.

Bu bob 1959-yilgi nashrning yigirma uchinchi bobi hisoblanadi. Bob tarkibi 29 baytdan iborat. Bobdagi 17 bayt esa “Hazora nusxasi”da kuzatilmadi.

“Hazora nusxasi”dagi 1959-yildagi nashrda mavjud bo'lmagan baytda Yusuf (a.s)ning Nil daryosiga borib g'usul qilishi, u g'usul qilayotgan paytda hatto oy ham hayo qilib yuzini bulutlar bilan yopgani, Moliki tojir Yusufga shohona libos kiydirib unu Misrga olib kirgani va Yusufga “Sanga qullug'ung erur chu farz.” degani va boshqa 1959-yilgi nashrda uchramaydigan lavhalar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Дурбек. Юсуф ва Зулайхо. Тошкент. ФАН, 1959.
2. Уч булбул гулшани, тўплам. Тошкент. Ғафур Ғулом. 1986
3. Durbek. Yusuf va Zulayxo. Kotib: Muhammad Xoksor. Hazora. 1853 (hijriy 1269)

